

ПОНЯТТЯ “НАЦІЯ” У ВИЗНАЧЕННІ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯНИНА

Проаналізовано поняття “нація”, що змінювалося від дополітичної сутності, що згідно з припущенням відіграє засадову роль у визначенні політичної ідентичної громадянина за демократичного політичного устрою.

Ключові слова: нація, політична культура, поняття “свободи”, громадянські права, модель “громадянського суспільства”.

До середини 1980-х років історія начебто поступово увійшла в той кристалічний стан, котрий відомий як *постісторія*, якщо використовувати визначення, дане Арнольдом Геленом (Arnold Gehlen) для того дивного відчуття, коли “*все змінюється, але нічого не рухається далі*”. В залізних лежачках систематичного примусу всі можливості, здавалося, вичерпалися, всі альтернативи були згубно заблоковані, а всі досі відкриті шляхи вибору втратили сенс. Тим часом цей настрій змінився. Історія мобілізувалася, набула пришвидшення і навіть завирувала. Нові проблеми зсувають старі перспективи, і, що важливіше, відкриваються нові перспективи майбутнього, з’являються нові точки зору, що відновлюють нашу здатність до розуміння альтернативних напрямів дії.

Існують два історичні напрями сучасної історії, які знову у своєму русі торкають зв’язок між громадянством і національною ідентичністю. По-перше, проблема майбутнього національної держави не очікувано стала злободенною з возз’єднанням Німеччини, визволенням країн Центральної та Східної Європи та етнічними конфліктами, що охопили всю Східну Європу. По-друге, той факт, що держави Європейської співдружності поступово об’єднуються, особливо якщо зважати на ту неминучу перерву, яку спричинить впровадження нової спільної грошової одиниці, проливає певне світло на послаблення зв’язку між національною державою і демократією, оскільки демократичні процеси, що ідуть пліч-о-пліч із національною державою, безнадійно відстають від тієї наднаціональної форми, якої набувала економічна інтеграція.

Ці питання дають привід концептуально з’ясувати деякі нормативні відправні точки, які, на мій погляд, допоможуть нам зрозуміти складний зв’язок між громадянством і національною ідентичністю.

Націоналізм є поняттям на означення саме сучасного явища культурної інтеграції. Цей тип національної свідомості сформувався в межах соціальних рухів і постав із процесів модернізації в той час, коли люди водночас і мобілізувалися, і ізолювалися як індивіди. Націоналізм – форма колективної свідомості, яка одночасно передбачає рефлексивне засвоєння культурних традицій, відфільтрованих через історіографію, і поширюється лише через канали сучасної масової комунікації. Обидві характеристики додають націоналізму штучних рис чогось такого, що певною мірою є витвором. Значення поняття “нація”, таким чином, змінювалося від дополітичної сутності до чогось такого, що, згідно з припущенням, відіграє засадову роль у визначенні політичної ідентичності громадянина за демократичного політичного устрою. В решті решт, спосіб, у який національна ідентичність визначає громадянство, може фактично змінюватися на протилежний.

Нація громадян виводить свою ідентичність не із спільних етнічних і культурних особливостей, а радше з практики громадян, які активно реалізують свої громадянські права. За таких обставин республіканська частина “громадянства” цілковито відокремлюється від ідеї належності до певної дополітичної спільноти, інтегрованої на основі походження, спільних традицій і мови. Якщо подивитись з цього боку, початкове злиття республіканізму з націоналізмом виконувало лише функцію каталізатора.

Порівняйте поняття “свободи” у значенні національної незалежності, тобто колективного самоствердження *vis-a-vis* інших націй, зі “свободою” у значенні тих політичних свобод, що їх окремий громадянин має у своїй країні. Ці два поняття настільки різні за значенням, що з цього приводу сучасне розуміння республіканської свободи може розірвати свої пуповинні зв’язки з тілом національної свідомості, яке первісно його й породило. Одне слово, саме демократична національна держава карбувала міцний зв’язок між етносом (*ethnos*) і демосом (*demos*). Громадянство ніколи не було концептуально пов’язане з національною ідентичністю.

Тривалий час поняття “*Staatsbtirgerschaft*”, “*citoyennete*” або “громадянин” означали, висловлюючись мовою юристів, суто політичне членство. І лише останнім часом їхнє значення розширилося, включивши статус громадян, виражений у термінах громадянських прав. Громадянство як членство в державі лише відносить певну особу до певної нації, чиє існування визнається у межах міжнародного закону. Таке визначення членства слугує, разом із територіальною демаркацією кордонів держави, цілям соціальної

делімітації держави. В демократичних країнах, які розуміються як спільнота вільних і рівноправних громадян, членство залежить від принципів добровільності.

Утім, сьогодні, поняття “*Staatsbürgerschaft*”, або “громадянство” використовується як таке, що вказує на приналежність до певної держави, а також для означення статусу, який визначається громадянськими правами.

Статус громадянина встановлюється передусім тими демократичними правами, які індивід свідомо пред’являє щодо порядку зміни свого власного матеріального правового статусу.

Дві взаємовиключні інтерпретації такого значення активного громадянства змагаються за першість у філософії права. Роль громадянина подається в індивідуалістській та інструменталістській інтерпретації ліберальної традиції природного права, започаткованої Локом, тоді як комунітаристське та етичне розуміння увійшло в традицію політичної філософії ще від Аристотеля. З першої точки зору, громадянство розуміють за аналогією з моделлю набуття членства в організації, що забезпечує правовий статус. З іншої, його розуміють за аналогією з моделлю набутого членства в самовизначеній етичній спільноті. За першою інтерпретацією індивіди залишаються зовнішніми щодо держави, яка лише певним чином беручи участь у її відтворенні заради переваг організаційного членства. За іншою – громадяни інтегровані в політичну спільноту наче частини в ціле; тобто, таким чином, що можуть формувати свою особисту або соціальну ідентичність лише в площині спільних традицій та інтерсуб’єктивно визнаних інститутів. У першому випадку громадяни нічим не відрізняються від приватних осіб, які обстоюють свої дополітичні інтереси *vis-a-vis* державного апарату, тоді як в останньому випадку громадянство може бути реалізоване лише як спільна практика самовизначення.

Правовий примус щодо активного користування демократичними правами в чомусь відганяє тоталітаризмом, і ми відчуваємо це як дещо чужорідне щодо сучасного закону. Тому юридично встановлений статус громадянина залежить від *пристосованості* гармонійного підґрунтя мотивів і переконань громадянина, орієнтованих на спільне благо – мотивів і переконань, які не можна нав’язати людині через право. В цьому плані республіканська модель громадянства нагадує модель, за якої цінність інститутів конституційної свободи визначається ставленням до них населення, і що це має бути населення *призвичаєне* до політичної свободи і не позбавлене “ми”-перспективи щодо активного самовизначення. Таким чином, юридично

інституціоналізовану роль громадянина слід розуміти в контексті політичної культури, натхненної поняттям свободи. Необхідність такого підґрунтя, на наш погляд, виправдовує тих теоретиків, які наполягають на тому, що громадянин має ідентифікувати себе “патріотично” згідно зі своїм особистим способом життя.

Політична культура має радше слугувати спільним знаменником конституційного патріотизму, який водночас загострює усвідомлення складності та цілісності різноманітних способів життя, що співіснують у мультикультурному суспільстві. В майбутній Федеральній республіці європейських держав ті самі правові принципи також варто розглядати з точки зору різних національних традицій та історій. Власна національна традиція, у будь-якому разі, має бути співвіднесена з ключовими позиціями інших національних культур. Вона має бути пов’язана із загальним консенсусом спільної наднаціональної політичної культури Європейської співдружності. *Такого роду* партикуляристська позиція жодним чином не суперечить універсалістському розумінню суверенітету народу і прав людини.

Політичне майбутнє Європейської співдружності висвітлює зв’язок між національним громадянством і національною ідентичністю ще й в іншому плані. Поняття національного громадянства, розроблюване різними мислителями від Аристотеля до Руссо, зрештою, із самого початку було прилаштоване до масштабу міст і міст-держав. Трансформація населення в нації, які становили держави, відбувалася, як ми побачили, під знаком націоналізму, що вочевидь було наслідком примирення республіканських ідей зі збільшенням масштабів сучасних територіальних держав. Таким чином, це спричинило виникнення національної держави, в якій з’явилися сучасні торгівля і комерція. І подібно до бюрократичного державного апарату, капіталістична економіка також розвинула власну системну ентелехію. Ринки товарів, капіталу і праці керувалися власною логікою, незалежно від намірів людей, залучених до них. Разом з адміністративною владою гроші, таким чином, також стали анонімним посередником соціальної інтеграції, що функціонує поза свідомістю окремих акторів. Зараз така *системна інтеграція* конкурує з іншою формою інтеграції, тією, що панує у свідомості людей, залучених до неї, тобто, із *соціальною інтеграцією* через цінності, норми та процеси досягнення взаєморозуміння. Політична інтеграція через громадянство є лише одним з аспектів соціальної інтеграції. Через це, – хоча ліберальні теорії часто заперечують цей факт – капіталізм і демократія перебувають у напружених стосунках.

Новий рівень економічної взаємозалежності зумовить також

зростання потреби в координації інших сфер діяльності, таких як політика докільця, податкова і соціальна політика, освіта тощо. А потреба в нових урегулюваннях знову-таки визначатиметься передусім за критерієм економічної раціональності, тобто, забезпечення однакових умов для конкуренції. Ці завдання виконуватимуться європейськими організаціями, які мають об'єднатися у щільну адміністративну мережу. Нові еліти бюрократів формально все ще відповідають перед урядами та інститутами у країнах свого розташування, але фактично вони вже переросли власний національний контекст.

Для громадянина це дедалі більше розширює прірву між підвладним впливу і участю в його зміні. Дедалі більше коло питань, що розв'язуються на наднаціональному рівні, залучає дедалі більше число громадян у дедалі більшу кількість життєвих сфер. Оскільки роль громадянина інституціалізована лише на рівні національної держави, громадяни не мають жодних ефективних засобів обговорення європейських рішень і впливу на процеси вироблення цих рішень.

Ліберальні права, що історично викристалізувалися навколо приватної власності, можна зрозуміти з *функціоналістської* точки зору як інституціалізацію ринкової економіки, тоді як з *нормативної* точки зору вони гарантують особисті свободи. Соціальні права з *функціоналістської* точки зору визначають встановлення бюрократії держави загального добробуту, тоді як з *нормативної* – забезпечують компенсаторні вимоги справедливого розподілу суспільного багатства. Достоту, і індивідуальну свободу, і соціальну безпеку можна вважати правовими засадами соціальної незалежності, необхідної для ефективної реалізації, першою чергою, політичних прав. Цей зв'язок усе ще умовний, оскільки права особистої свободи та соціальної безпеки можуть так само сприяти відмові від громадянства на користь приватного і "клієнтелізації" ролі громадянина.

Прояв такого синдрому, тобто громадянства, зведеного до інтересів клієнта, стає тим більше можливим, чим більше економіка і державний апарат, інституціалізовані в поняттях тих самих прав, розвивають системну автономію і витісняють громадян на периферійні ролі простих членів організації. Економіка й управління як саморегульовані системи мають тенденцію до відокремлення від власного середовища і підпорядкування лише власним внутрішнім імперативам грошей і влади. Вони більше не відповідають моделі самовизначеної спільноти громадян. Класична республіканська ідея самосвідомої політичної інтеграції спільноти вільних і рівноправних осіб вочевидь є поняттям занадто конкретним і простим для сучасних

умов, особливо якщо мати на увазі націю як справді етнічно гомогенну спільноту, що тримається разом завдяки спільним традиціям і спільній історії.

Сьогодні суверенітет народу має дотримуватися процедури формування більш-менш дискурсивної думки та волевиявлення. Ще на нормативному рівні я припускаю створення мережі різних комунікативних течій, які, втім, мають бути зорганізовані таким чином, Щоб зобов'язати громадську адміністрацію до більш-менш раціональних рішень, а отже примусити соціальну й екологічну науку впливати на економічну систему, не нехтуючи її внутрішньою логікою. Це впроваджує модель дискутивної демократії, яка ґрунтується вже не на прилученні макросуб'єктів на кшталт "людей", що належать до "певної" спільноти, а на анонімно взаємозв'язаних дискурсах або комунікативних потоках. Така модель долає переважно спонтанний характер реалізації нормативних очікувань. Сьогодні громадянство може бути встановлене лише в парадоксальному сенсі узгодженості з процедурною раціональністю політичного волеформування, більш-менш дискурсивний характер якого певною мірою залежить від життєвості неформальної циркуляції громадської комунікації. Всеосяжна громадська сфера не може бути зорганізована в ціле; вона вимагає радше стабільного контексту ліберальної й егалітарної політичної культури. Водночас такий тип комунікативного плюралізму буде неефективним допоки не з'являться відповідні для цього умови. Насамперед, дискутивний характер органів із прийняття рішень вимагає відкритості та чутливості їх щодо їхнього неформального середовища з його інтересами, ціннісними орієнтаціями, ініціативами і програмами. Якщо відбувається така взаємогра інституалізованих процесів формування думок і волевиявлення з тими неформальними мережами соціальної комунікації, лише тоді громадянство може означати сьогодні щось більше, ніж механічна суміш індивідуальних дополітичних інтересів та пасивне володіння правами, наданими індивідові патерналістською державною владою.

Не буду детальніше заглиблюватися в цю модель. Проте, намагаючись зважити шанси запровадження майбутнього європейського громадянства, можна знайти принаймні певні емпіричні натяки в історичних прикладах інституціоналізації громадянства в національних державах. Звісно, бачення громадянських прав головним чином як результату класової боротьби занадто вузьке. Інші типи суспільного руху, і над усе міграції та війни, були тією рушійною силою, що спонукала розвиток повноцінного статусу громадян. Крім

того, чинники, що діяли на користь узаконення нових стосунків інклюзії, сприяли також політичній мобілізації населення і, таким чином, активному, дієвому застосуванню даних громадянських прав. Ці та інші, пов'язані з ними висновки, дозволяють нам екстраполювати, правда, з помірним оптимізмом, перебіг європейських подій; таким чином, ми, принаймні, не приречені здаватися із самого початку.

Єдиний спільний ринок поступово налагодить навіть ще ширшу горизонтальну мобільність та примножить контакти між представниками різних національностей. Еміграція зі Східної Європи та найбільш бідніших регіонів третього світу пришвидшить мультикультурне урізноманітнення цих суспільств. Це призведе до посилення соціальної напруженості. Проте, якщо прояви цієї напруженості спрямувати у конструктивне річище, це має збільшити політичну мобілізацію в цілому, і може, зокрема, стимулювати з'яву нового, ендогенного типу соціальних рухів – я маю на увазі рух за мир, екологічний та жіночий рухи. Ці тенденції підсилуватимуть значущість суспільних проблем для життєвого світу. Понад те, слід очікувати дедалі більшого тиску цих проблем – проблем, для яких координовані рішення можливі лише на європейському рівні. З огляду на ці умови, можуть з'явитися комунікативні мережі загальноєвропейських громадських царин, мережі, що мають закласти благодатний ґрунт як для нових регіональних парламентарних інститутів, що перебувають у процесі злиття, так і для Європейського парламенту, наділеного великою компетенцією.

До сьогодні держави-члени не зробили легітимацію політики Європейської співдружності об'єктом полеміки. Більше того, національні громадські царини досі культурно ізольовані одна від одної. Вони занурені у контексти. Які власне і надають сенсу політичним проблемам на підґрунті національних історій і національних досвідів. Утім, в майбутньому в європейській культурі може відбутися диференціація загальної *політичної* культури і відособлених *національних* традицій у мистецтві, літературі, історіографії, філософії тощо. Культурні еліти й засоби масової інформації відіграватимуть важливу роль у цьому плані. На відміну від американського варіанта, європейський конституційний патріотизм має постати на підставі різних інтерпретацій, які відповідають тим самим універсалістським правам і конституційним принципам але в контексті різних національних історій.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арендт Х.* Становище людини / Х. Арендт ; Марія Зубрицька (пер.). – Л. : Літопис, 1999. – 254 с.
2. *Калуга В. Ф.* Роль онтології в розумінні політичних явищ (на матеріалах концепції Г. Арендт) : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.01 / В. Ф. Калуга ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 18 с.
3. *Романюк О. І.* Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів / О. І. Романюк // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Карамзіна. – № 555. – Серія “Питання політології”. – Вип. 4. – Харків, 2002. – С. 16-25.
4. *Міхнік А.* У пошуках свободи. Есеї про історію та політику / А. Міхнік ; переклад із польської А. Павлишина. – К. : Дух і літера, 2009. – 554 с.
5. *Арендт Х.* Між минулим і майбутнім : зб. політ. есе / Х. Арендт ; Вілен Черняк (пер.з англ.). – К. : Дух і літера, 2002. – 321 с.
6. *Арендт Х.* Люди за темних часів / Х. Арендт (пер.з англ.). – К. : Дух і літера, 2008. – 320 с.
7. *Арендт Х.* Vita activa, или О деятельной жизни / Х. Арендт, В. В. Бибихин (пер. с нем. и англ.). – СПб. : Алетейя, 2000. – 437 с.
8. *Погорілий О. І.* Культурні чинники формування громадянського суспільства / О. І. Погорілий // Наукові Записки Національного ун-ту “Києво-Могилянська академія”. Том 20, Спеціальний випуск : у 2-х частинах. Частина 1 / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. – К. : КМ “Academia”, 2002. – С. 110-112.
9. Нації та націоналізм; Націоналізм : пер. з англ. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.

Боднар К. А. Поняття “нація” в определении политической идентичности гражданина.

Проанализировано понятие “нация”, что менялось от дополитической сущности, в соответствие предположению смысловой роли в определении политической идентичности гражданина демократического политического строя.

Ключевые слова: нация, политическая культура, понятие “свобода”, гражданские права, модель “гражданского общества”.

Bodnar K. A. The Conception “Nation” in the Definition of Political Identity of a Citizen.

The conception “nation” was analyzed in the paper. It was changed from the pre-political essence in accordance with supposition of sense role in definition of political identity of a citizen of the democratic political system.

Key words: nation, political culture, conception “liberty”, civil rights, model of civil society.